

Što čitam

Prema svom starom običaju stavljam na pisači stol knjige koje me aktualno zanimaju: pripovjednu i esejističku prozu, liriku, kulturnopovijesne rasprave. Danas snop knjiga tvore djela Nedjeljka Fabrija, Claudea Debussyja, Ivana Bunjina, Bore Ćosića, Bohumila Hrabala i Alberta Manguela.

Počet ću s Fabriom, kojega mnogi čitatelji poznaju kao blistava pripovjedača. Malokad se spominje opsežan esejistički i kritičarski opus, premda je autoru (to mi je rekao) bilo stalo i do tih radova. Jedna je od tih knjiga preda mnom: *Orfejeva djeca, Teatro in musica. Prilog povijesti recepcije u Hrvata*. Omašno je djelo objavljeno 2008, a sadrži kroniku hrvatskih izvedbi s područja međunarodnoga glazbenog kazališta od 1986. do 2006. godine.

Fabriov ljetopis zasluživao bi samo umjerenu pozornost da su zapisi skrojeni prema uzorku takozvane dnevne kazališne kritike (orkestar nije bio uvijek ujednačen, sopranistica iks i tenor ipsilon bili su dobro usklađeni, režija je publiku neugodno iznenadila, i tako dalje). U *Orfejevoj djeci*, međutim, progovara velik književnik, a usto izvanredan erudit. Stoga je ta knjiga svojevrsna historijska smotra hrvatske glazbene scene, osobito zbog toga što Fabio navodi i starije odjeke djela o kojima piše. Tako ćemo, na primjer, na deset stranica pročitati kulturnopovijesni oris Verdijeve *Aide* – s podacima koji daleko prelaze okvire radnje i muzičkog ustroja. Prilika za Fabrija da osvijetli odnose između dvaju glazbenih

tabora u drugoj polovici devetnaestog stoljeća, naime pristalica Verdija s jedne strane, Wagnera s druge, tabora koji na nivou stvaralačkih ličnosti i nisu bili tako oprečni kao na razini medijskih navijača. A kako je uprizorena i primljena premijera *Aide* u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu, može se pročitati u *Orfejevoj djeci*, gdje su reakcije osvjedočene povijesno dragocjenim citatima.

Uzmimo, dalje, temeljit osvrt na dvije verzije Mozartove opere *Don Giovanni*, kojoj je libreto napisao Lorenzo da Ponte. To se djelo često, pa i do danas, krivotvori time što se izostavlja finale u durskom tonalitetu, rezime što ga pjeva bitni dio ansambla. Tko smatra da teatralni pad u pakao, popraćen molskim tonalitetom, odgovara Mozartovoj namjeri, nije razumio ništa. I kod nas je bilo tog nepotrebnog natezanja oko izvorne, praške partiture, i Mozartu poslije nametnute skresane verzije. Fabio informira o tome kako se izmjenjuju autentične izvedbe i pogrešne. Mogao je dodati da slavna uvertira ne dopušta ni trenutak sumnje u to da djelo mora završiti vedrim finalom; inače bi središnji tonalitet predigre bio besmislen. Eto, „daske koje život znače“ mogu ponekad biti i daske koje nepismenost znače.

Iz mnoštva blistavih tekstova izdvojit ću još zapise o dvjema operama Richarda Straussa, koje su na početku dvadesetog stoljeća izazivale protuslovne, burne reakcije: *Saloma* i *Elektra*. Fabiovi prikazi ovdje su kulturnopovijesno osobito značajni jer zadiru u historiju mentaliteta. To napose vrijedi za *Elektru*. Treba napomenuti da Hofmannsthalova istoimena drama nije libreto; nastala je, posve neovisno, već nekoliko godina prije. Fabio citira

Matošev sud, iznesen u članku *Malo literature*. Veliki pjesnik tom se prilikom temeljito blamirao. Površno i bahato nazvao je autora *Elektre* bečkim fićfirićem. Nije shvatio namjeru i originalnost Hofmannsthalova djela, koje velikom jezičnom snagom građi pristupa u duhu Freudove psihoanalize. Vidi se da Matoš ništa nije znao o Beču Freuda, Schönberga, Krausa i Loosa. Zašto je pisao o stvarima kojima nije bio dorastao? Danas se u Francuskoj, Italiji i na njemačkom jezičnom području to Hofmannsthalovo vrlo slojevito djelo smatra vrhunskom dramom. Engleska kritika naziva ju pretečom Eliotovih kazališnih tvorevina.

Uz Fabriovu knjigu našla se nedovoljno poznata zbirka Debussyjevih glazbenih kritika, objavljenih od 1901. do 1903. pod pseudonimom Monsieur Croche. Posegnuo sam za francuskim majstorom znatiželjan što on piše o jednoj pariškoj izvedbi Beethovenove *Devete simfonije*. U jeku aktualne Beethovenove godine taj je interes posebno opravdan. Monsieura Crochea već dugo nisam temeljito čitao, prošli put prije tridesetak godina. Danas sam ponovno spoznao koliko je autor bio nedogmatičan. O Bachu i Beethovenu pisao je sa zanosom, premda njegov stilski idiom ništa ne povezuje s glazbom njemačkih majstora. To se posebno odnosi na Bacha. Smatrao je da smo svi mi „Bachova djeca“. Nakon slušanja njegove glazbe, piše Debussy, i najtmurnije nebo postaje bistro, modro, visoko. A Beethovenova *Deveta* mu je istinsko čudo, koje stapa strast snažnog temperamenta s razumnošću kompozicijskih nacрта.

U ruci mi je svezak iz biblioteke Nobelovci: izbor iz stvaralaštva prvoga ruskog nobelovca (1933) Ivana

Bunjina. Čitao sam pripovijest *Gospodin iz San Francisca* još kao gimnazijalac, tada u drugom, ranijem prijevodu. Postavio sam si pitanje hoće li to djelo odoljeti takozvanom zubu vremena. Jest, prošlo je na subjektivnom ispitu. Važan je teoretsko-recepcijski problem odnos između čitatelja, koji se u tijeku vremena duhovno promijenio, i književnog djela, koje je prividno stabilno. Ponekad se čudimo zbog okolnosti da je tekst koji nas je nekoć oduševljavao najednom usporediv s balonom iz kojega je ispušten zrak. Pozivam čitatelje da neka djela podvrgnu pokusu. Je li svaki Shakespeareov komad još veliki Shakespeare, Balzac još Balzac, Dostojevski još Dostojevski? Odgovara li određeno djelo auri njegova pisca? Moj je eksperiment bila ta Bunjinova novela. Ponovio se dubok dojam o sudbini gospodina iz San Francisca, koji je znao da novac vlada svijetom, ali nije znao da egzistencijalna ugroženost ukida sve granice te da se i bogataš može pretvoriti u društveni balast. Sve je to ispričano bez ikakve ideološke poruke, mirno, ali velikim osjetilnim intenzitetom.

Zaokupile su me tri knjige Bore Ćosića. (Bore, treba uvijek istaknuti, da ne bi netko pomislio na Dobricu Ćosića, od kojega nisam čitao ni retka, niti namjeravam.) Na stolu su mi dakle tri Borina djela. U Zagrebu su objavljeni njegovi intimni memoarski zapisi *Kratko djetinjstvo u Agramu* (2011), u kojemu rođeni Zagrepčanin priziva naslov jednog od najljepših Krležinih autobiografskih tekstova: *Djetinjstvo u Agramu godine 1902–05*, objavljeno 1952. Druge dvije knjige su u nas nepoznate, kako sam ustanovio u razgovoru sa znalcima Ćosićeva opusa. Čitam ih u njemačkim prijevodima, koje mi je

autor poslao iz svoje nove domovine, Njemačke. To je također autobiografska proza (kao i njegovo u svijetu najpoznatije djelo, *Uloga moje porodice u svjetskoj revoluciji*). Predstavit ću ponajprije knjigu *Konzul in Belgrad* (2016). Na posljednjim stranicama *Konzula u Beogradu* saznajemo zašto je autor 1992. napustio taj grad. Kad je *rulja* beogradske čaršije bacala cvijeće na Miloševićeve tenkove koji su krenuli na većinski hrvatski grad Vukovar, piše Ćosić, postao je svjestan toga da u Beogradu ne može ostati. Krenuo je u Hrvatsku, a zatim u Berlin, gdje živi već četvrt stoljeća. Tako je postao istinski anti-Handke, jer se Austrijanac u isto vrijeme uputio u Srbiju da ratnom zločincu liže pete.

O trećoj knjizi, kojoj je u originalu naslov *Rasulo*, a u njemačkom izdanju *Im Zustand stiller Auflösung* (*U stanju tihog rasapa*) želim reći nešto više. Mnoge su autorove knjige remek-djela crnog humora, no ovdje je u završnom poglavlju dosegnuo vrhunac. Potreban je dakako osvrt na pripovjedno zbivanje. Ispričano je u prvom licu jednine s gledišta književnika koji je po temperamentu spoj melankolika i sangvinika. S namjerom da napiše knjigu o Proustu, putuje na piščevu tragu u Normandiju, u kojoj je on doista ponekad boravio. Međutim, silom prilika našao se nesuđeni Proustov biograf u bretonskom gradiću što ga romansijer nikad nije posjetio. Sam u nekom hotelu, mrzovoljno ali ujedno samoironički trati vrijeme, u potrazi za svojim „izgubljenim vremenom“, sve više svjestan toga da od knjige o Proustu neće biti ništa. Eto, to je u okosnici sadržaj Ćosićeva romana. Spomenuto posljednje poglavlje, nazvano *Istraživanje*, u kojemu pripovjedaču „puca film“,

iskazuje žestok gnjev protiv društvenih konvencija koje ga okružuju – protiv „slaboumnih“ navika uopće.

Kako mi je dostupan samo (sjajan) njemački prijevod, prisiljen sam pružiti prijevod prijevoda. Krajnje sarkastičan finale polazi od tvrdnje o općoj ljudskoj gluposti, aludirajući neprestano na uvodno razmatranje u Krležinu romanu *Na rubu pameti*. Evo napreskokce nekoliko odlomaka. „Nas nitko ne može spasiti (riješiti gluposti), ni moj narod ni bilo koja europska nacija, ne možemo pobjeći, svagdje vlada glupost, čak i na tlu koje se s pravom naziva Finistère. (...) Tamo bi i slaboumnost morala okončati svu blesavost i tupost, tu valjda nema ljudi koji umnožavaju kretenluk. Svejedno je uostalom da li smo u Bretanji ili nismo u Bretanji, priroda je sa svojim idiotskim dekorom također samo blesava utvara, to je već mnogima jasno. (...) Je li možda zabranjeno opisati blejanja ljudskih gomila koja samo onda prestaju blejati kad se uhvate slinavog kuhanja, lutrije i šaha, bez iznimke sprave općeg zaglupljivanja? Kao i ono benavo trčanje po stadionima, suludo pentranje po planinama, šunuto spuštanje po strmim skijaškim pistama, ronjenje u nepoznate dubine, skupljanje poštanskih maraka, vinskih čepova i Eiffelovih tornjeva složenih od šibica. (...) Pa tipovi koji se motaju po uredima, a da im ne sine što da tamo rade, no sjedaju za pisace stolove natovarene blesavom službenom poštom, ali umjesto da otvaraju ta kretenska pisma utjehu traže u kutijama uredskih spojnica, koje se mogu lako zavinuti i uporabiti za vađenje ušne masti.“

Nakon Ćosića odabrao sam, ipak s naumom, prema mjerilu srodnosti, knjige kojima se već dugo vraćam.

Bohumil Hrabal nenadmašen je majstor specifičnoga češkog, švejkovskog crnog humora. *Strogo kontrolirani vlakovi*, *Dvorio sam engleskoga kralja* i drugi romani svjedoče o tome. Jedno od remek-djela zove se *Plesni tečaj za starije i napredne*. U prvoj je verziji taj tekst rano djelo, nastalo godine 1949, dakle poslije komunističkog prevrata u Čehoslovačkoj. U političkom smislu odgovor na staljinistički teror, a po književnoj zamisli intelektualna tvorevina koja na osebujan način parodira *Uliksa* Jamesa Joycea. Neki starac priča svojoj znanici, djevojci, o svojim životnim iskustvima, doživljajima i uspomenama u obliku monologa bez stanke, bez poglavlja, skačući asocijativno od jedne teme do druge. Starac brblja o tibetanskom samostanu, pa najednom spominje „profesora Einsteina, koji je izumio atomsku podmornicu“, i već je kod proizvodnje češkog piva, kod romantičnih opereta i recepta za hranu koji je potreban prije nego što se u ambulanti analizira mokraća. Imam znanca, kaže starac, koji me stalno zamjenjuje s nekim nogometnim sucem, premda nemam veze s nogometom. Mozart i Goethe također nisu igrali utakmice, čak ni car, koji je radije išao u lov na divokoze, volio jesti svinjetinu, a za svoje vlasti dopustio samo jednu inflaciju. Marija Terezija izaziva asocijacije na Spartakijadu, a na to se nadovezuje sjećanje na kazališne predstave, na istinit događaj o scenskom radniku koji je prerano digao zastor, dok junaci komada još nisu izgovarali simbolističke stihove, nego bili zaokupljeni privatnim zanovijetanjima, a sve je to bilo smiješno kao i jednom kad su amateri glumili *San ljetne noći*, predstavu u kojoj je čovjeka koji je igrao vrzmastog malog duha Pucka ulovio napadaj išijasa, dok

su djevojke koje su glumile vile bauljale po pozornici s džepnim lampama jer se *Ljetna noć* davala usred zime, a onaj tip s maskom magarčeve glave sunovratio se u prostor ispod pozornice, a publici se to dopalo pa je pljeskala kao luda... A djevojka koja je starca slušala jela je flegmatično trešnje i motrila starca koji joj je svaki dan darivao ruže, ubrane u tuđim dvorištima, i obećavao joj da će je povesti avionom u Budimpeštu.

Put od Hrabalove sulude groteske do Borgesa vrlo je dug. No mala knjiga Alberta Manguela (poznat kod nas i kao autor opsežne monografije *Povijest čitanja*), posvećena druženju s velikim Argentincem, našla se slučajno na dnu snopa knjiga. Mangelova zapamćenja obuhvaćaju širok vremenski raspon. Već je kao šesnaestogodišnjak posjećivao Borgesa, koji je volio da mu netko čita, da upija riječi, premda tada još nije imao ozbiljne poteškoće s vidom. Bio je tada još ravnatelj Državne knjižnice. Postupno mu se pogoršavao vid. U posljednjim godinama života bio je gotovo slijep, okolnosti su se posve promijenile. Čitao mu je jer druge nije bilo. Upoznao je pod tim okolnostima Borgesovu privatnu knjižnicu i njegove strasti iz aktivnih čitateljskih godina. Koga zanima golem duhovni obzor autora pripovijesti *Babilonska knjižnica*, koja je jedan od njegovih središnjih tekstova, naći će u Manguela dragocjene podatke. „Najvažnija Borgesova lektira, kojom se ponosio, bila je na nekoliko polica. Bile su to enciklopedije i rječnici, 'Znate', rekao bi, 'volim se pretvarati da nisam slijep i pohlepan sam za knjigama poput čovjeka koji vidi. Žudim za novim enciklopedijama.' (...) Volio je pričati kako je kao dijete pratio oca do Nacionalne biblioteke, a odveć sramežljiv

da bi tražio neku knjigu, jednostavno bi s police uzeo bilo koji svezak enciklopedije *Britannica* i čitao tekst na stranici koju je nasumce otvorio.“ (Preveli Neda Rudež i Ante A. Ujević.)

Borges je bio poliglot s osobitom sklonosti prema engleskom i njemačkom jeziku. Nije povlačio granice između književnih vrsta, filozofije i kulturne povijesti. Tako se zadubljivao u posve različita djela: prva lektira, bilježi Manguel, bile su mu Grimmove bajke, a u zrelo doba zanimali su ga tako raznovrsni pisci, autori kao što su Vergilije, Schopenhauer, Novalis, Wilde, Kafka, Cervantes, Heine; a rado je čitao i detektivske romane, Conana Doylea na primjer. Međutim, bilo je u njega predrasuda: govorio je, primjerice, negativno o Proustu i Thomasu Mannu. Prousta je u razgovoru s njemačkim novinarima godine 1980. nazvao najdosadnijim piscem svih vremena. (To je moja nadopuna Manguelovim sjećanjima.) Memoarist bilježi da je posljednje djelo koje su Borgesu čitali bio reprezentativan tekst njemačkog romantizma, Novalisov roman *Heinrich von Ofterdingen*. Osvrćući se na područje politike, rekao je Manguelu da mrzi sve fašističke diktatore, pa mu je oslobođenje Pariza godine 1944. bilo jedno od najvažnijih zbivanja ratnog razdoblja.

Treba naposljetku napomenuti da nakon čitanja memoara moramo zaključiti da u Borgesovu golemom književnom repertoaru očito nije bilo mjesta za veliku rusku književnost, ni općenito za slavenska djela. Spominje samo jednom Tolstoja – u negativnu kontekstu. Ukratko, *Ilijada* ga je privlačila, a *Rat i mir* nije. Kao da sav svijet istočno od Njemačke nije postojao. Pa

ni u politici. Manguel nigdje ne spominje staljinizam ni monstruozne „likvidacije“. Argentinac je bio toliko zaokupljen Zapadom da je stvarao svoj svijet, velik ali omeđen.

(*Vijenac* 695, 22. listopada 2020)